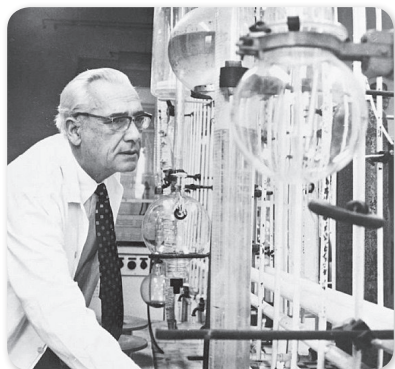

HERCZEGH PÁL

BOGNÁR REZSŐ SZERVES KÉMIKUS
EGYETEMI TANÁR,
AKADÉMIKUS, TUDOMÁNYPOLITIKUS
(1913–1990)

REZSŐ BOGNÁR, PROFESSOR OF ORGANIC CHEMISTRY, MEMBER OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES, SCIENTIFIC ADVISER. Rezső Bognár was one of the most outstanding students of Géza Zemplén, the first great educator of organic chemistry in Hungary. When the School of Sciences was established in 1949 at the University of Debrecen, Professor Bognár was appointed head of the Department of Organic Chemistry. As a result of this decision, he became the founding father of organic chemistry work in Debrecen. He was soon elected member of the Hungarian Academy of Arts and Sciences and he served for two terms as Rector of Lajos Kossuth University of Arts and Sciences. Professor Bognár was founding president of the Debrecen Academic Committee, which position he held until his death. It was as the result of his nationally recognized public activity that the headquarters in Debrecen of DAB (=the Debrecen Academic Committee) and the Chemistry Building on the Debrecen campus were erected. He also organized the Antibiotic Chemical Research Group of the Hungarian Academy. The researchers of the Bognár school have brought out over 400 scientific publications and submitted a large number of patents pertaining to the themes of the chemistry of carbohydrates, antibiotics, alkaloids, and flavonoids. His activities in the Hungarian National Assembly and the Hungarian Academy of Arts and Sciences have greatly contributed to the numerous successes of our university.

P. T. emlékének

Bognár Rezső akadémikus, egyetemi tanár, a debreceni szerves kémiai oktatás és kutatás megalapítója, egyetemünk életének hosszú időn át meghatározó alakja 1913. március 7-én született Hódmezővásárhelyen. Édesapja református kántortanító volt, édesanyja, Hegedűs Klára földbirtokos család gyermeke. A református, vihsarkki származás minden bizonnyal meghatározó volt a későbbi életútra, hiszen puritánságot, a munka megbecsülését és szeretetét jelentette. Bognár Rezső középiskolai tanulmányait a hódmezővásárhelyi

Bethlen Gábor Református Gimnáziumban végezte, s itt 1931-ben érettségizett. Szülei tanácsára hallgatva ezután beiratkozott a Szegedi Tudományegyetem gyógyszerész szakára, ahol azonban csak két szemesztert hallgatott, majd átiratkozott a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Vegyészmérnöki Karára,

ahol 1936-ban végzett. Szerves kémia professzora Zemplén Géza volt, aki a Nobel-díjas Emil Fischer laboratóriumában tanult Berlinben, s akit magyar szerves kémiai oktatás és kutatás elindítójának tekintünk.

Az egyetem elvégzése után Bognár Rezső szeretett volna bekerülni a Zemplén-tanszékre, de mivel az idő tájt nem volt ott hely, egy ideig elhelyezkedett a nagytétényi Hungária Guttapercha- és Gumigyárban. Néhány hónapig dolgozott csak e helyen, mivel Zemplén professzor – ismervén fiatal munkatársa kiváló képességeit – meghívta tanszékére dolgozni egy magánasszisztensi állásra, ahol kiválóan teljesített. 1939-ben jelent meg első tudományos publikációja Zemplénnel közösen a primveróz nevű, növényi eredetű diszacharid szintéziséről. Közben haladt a ranglétrán felfelé: 1938-ban tanársegéd, 1940-ben adjunktus lett. 1939 októberétől decemberig póttartalékosként katonai szolgálatot teljesített, majd még négyszer hívták be a háború alatt, összesen 11 hónapos szolgálatra. Ebből hat hónapot a Haditechnikai Intézet laboratóriumában dolgozott. Bognár Rezső kiváló vegyészeti talentumát bizonyítja az a 20 tudományos közlemény, melyeket a kor legszínvonalasabb kémiai folyóiratában, a *Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft*-ban publikált az 1939 és 1945 közötti időszakban, többnyire csak Zemplén Gézával mint szerzőtárssal. Még békeidőben is kiváló teljesítmény ez egy kezdő fiattól. E korai munkái főleg flavon-, illetve antrakinon-glükozidok, valamint oligoszacharidok szintézisével foglalkoztak. 1941-ben megvédte doktori disszertációját, melyben a fitoterápiában használatos gyujtoványfű (*Linaria vulgaris*) linarin, illetve pektolinarin nevű glikozidjainak kémiai szintézisét írta le.

1944-ben a katonai behívás elől hamis papírokkal bujkált, majd Budapesten, Gödöllőn és Cegléden orosz hadifogságba került. Rövid idő múlva innen szerencsésen kiszabadulván részt vett a Műszaki Egyetem Szerves Kémiai Intézetének háború utáni helyreállításában. 1946-ban habilitációs eljárás után magántanári képesítést szerzett. 1948-ban adományozták először a Kossuth-díjakat. Ekkor Zemplén Géza megkapta az arany fokozatot, s a legjobb tanítvány, Bognár Rezső a Kossuth-díj ezüst fokozatát nyerte el. Még ugyanabban az évben Bognár professzort a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Zemplén Géza külföldi tanulmányútja, illetve súlyosbodó betegsége miatt egyre inkább Bognár Rezső vette át a műegyetemi tanszék irányítását, s mindenki őt tekintette Zemplén Géza utódának a tanszék élén. Mindenkit meglepett az a döntése, hogy 1950-ben elfogadta a Debreceni Egyetem, majd 1952-től Kossuth Lajos Tudományegyetem akkor szerveződő Szerves Kémiai Tanszékének vezetését. E döntését baráti körben úgy indokolta, hogy inkább szándékozott alapítóként működni, mintsem *alma mater*ének keretei közötti baráti társaságban tovább dolgozni. E tanszéken oktatott 1984-es nyugdíjazásáig.

E döntés révén ugyanakkor nagyon sokat nyert a debreceni tudományos kutatás, az egyetemi oktatás, sőt az egész régió ilyen irányú tevékenysége. Az akkori rendszer megbízott a fiatal egyetemi tanárban, aki 1951-ben az egyetem rektora lett, ahol kiválóan tudta kamatoztatni szimpatikus habitusát, s jó diplomáciai érzékét. Az utóbbi abban a történelmi időszakban nagyon fontos dolog volt. Visszaemlékezések szerint az akko-

ri rektori vezetésnek kényes feladatot kellett megoldania, ugyanis erősen fenyegetett az a politikailag megalapozott veszély, hogy a Debreceni Egyetemet Rákosi Mátyásról nevezzék el. Ezt úgy sikerült a rektori vezetésnek elhárítania, hogy Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója akkor bekövetkezvén javaslatot tettek arra, hogy egyetemünk Kossuth Lajos Tudományegyetem néven működjön tovább. A nagy forradalmár s az 1848-as forradalom debreceni vonatkozásai közismertek voltak, ezért e javaslat elől a kormányservek nem térhettek ki. A rektori tisztet Bognár Rezső 1954-ig töltötte be, majd később még egy cikluson át, 1973-1975 között. Rektori munkájának minőségére az Oktatásügyi Minisztérium 1953-as bizalmas értékelése nagyon jellemző: *„Bognár hibája, hogy nem elég harcos, főleg professzortársai felé. Azoktól akikkel baráti kapcsolatban van, nem mint rektor kéri számon a feladatokat, hanem baráti úton intézi el a beszámoltatásukat.”* Krónikásként, Bognár professzor egyik legfiatalabb munkatársaként e sorok írója is tanúskodhat, hogy kedves professzorunktól a legkisebb rangú beosztottak is kiérdemelték e baráti hangot. 1960–1962, majd 1966–1973 között az egyetem tudományos rektorhelyetteseként is tevékenykedett. 1951-ben az MTA Kémiai Osztályának titkárává választották. 1958-ban a Dublini Egyetemen, 1968-ban a kijevi Tarasz Sevcsenko Egyetemen volt vendégoktató.

Az általa megszervezett tanszék élén Bognár professzornak lehetősége nyílt kitűnő kutatási ötleteinek megvalósítására, tudományszervező tevékenységének kifejtésére. A kutatási témákat tudatosan nem a Zemplén-tanszék irányvonala szerint, de részben annak hagyományait is felhasználva, s új kutatási területeket megnyitva szervezte. 1956–1957 között a Gyógyszeripari Kutatóintézet igazgatója volt, azonban a gyógyszerkutatási tevékenységét is hamarosan Debrecenbe hozta, hiszen 1961-ben a debreceni Penicillingyár, a későbbi Biogal Gyógyszergyár hatására 1961-ben megalapította az MTA Antibiotikum-kémiai Kutatócsoportot, amely tovább erősítette az egyetemünkön folyó szerves kémiai kutatásokat. 1962-ben Bognár Rezsőnek ítelték a Kossuth-díj első fokozatát is, elsősorban a hazai penicillingyártás elindításában kifejtett tevékenységéért.

Bognár Rezső rektor az ötvenes években

A kitűnően megszervezett tanszék munkatársai igen intenzív oktatási tevékenységet fejtettek ki, ellátván elsősorban a nagy létszámú vegyészhallgatói évfolyamok, valamint a kémia tanári szakos hallgatók szerves kémiai képzését. A laboratóriumi gyakorlatokhoz Bognár professzor kiválóan használható több kötetes szerves kémia praktikumot írt. Az alapkollégium oktatásán kívül kedves tárgya volt a négyeszeszteres gyógyszerkémiai speciális kollégium. Akik ezen előadásokat hallgatták, azok gyógyszergyárakba kerülve otthonosan mozogtak a munkaterületen. Ezek az előadások alapozták meg jóval később a gyógyszerészképzést is: amikor 2000-ben a Debreceni Egyetemen megkezdődött a gyógyszerészképzés, az Antibiotikum-kémiai Kutatócsoport munkatársai alkották a Gyógyszerészi Kémiai Tanszék teljes oktatói gárdáját. A tanszék oktatói mindnyájan Bognár-tanítványok voltak, s akik már hallgató korukban szorgalmasan tanulmányozták a gyógyszerkémia alapjait. Bognár Rezsőnek Sztaricskai Ferencsel írt „*Fontosabb antibiotikumok kémiája*” című jegyzete évtizedekig fontos oktatási anyagként volt ismert.

Bognár Rezső kitűnő szervezői munkáját dicséri a '60-as évek második felében épült egyetemi kémiai épület is, hiszen Bognár politikai körökben végzett lobbizási tevékenységének eredményeként született. Tehette ezt nemcsak az egyetem rektoraként (1951–1954), hanem politikusként is, hiszen országgyűlési képviselő is volt (1953–1963, majd 1971–1990), sőt az Elnöki Tanács tagjaként is tevékenykedett (1961–1963). 1984–1985 között az Alkotmányjogi Tanács, illetve 1985–1990 között az Országgyűlés Kulturális Bizottságának elnöke volt.

A Bognár-tanszék és kutatócsoport szerteágazó kutatási tevékenységét elsősorban a természetben előforduló szerves vegyületek területén fejtette ki. A szívéhez talán legközelebb a szénhidrátkémiai kutatások álltak. Az ötvenes évek elején gyakorlati szempontból is érdekes munka keretében gyógyászatilag fontos szulfonamidok, illetve aminoszalicilsavak vízoldékony glikozidjait állították elő, s tanulmányozták az aromás nitrogén-glikozidok szerkezetét. E szisztematikus vizsgálatsorozat keretében felfedezték az *N*-átglikozileződési reakciókat. Számos érdekes szénhidrát szénsavszármazékot is előállítottak. Megvalósították néhány monoszacharid *de novo* szintézisét furfurolból kiindulva. Glikozilcianidokból különböző *C*-glikozid típusú heterociklusos vegyületeket szintetizáltak. Bognár professzor volt sokáig az MTA Szénhidrátkémiai Munkabizottságának elnöke, s a KGST hasonló munkabizottságainak tanácskozásain ő vezette a magyar delegációt.

Az antibiotikumok kémiájának területén is hatékony kutatómunka folyt a tanszéken és a kutatócsoportban. Bognár Rezső nevéhez köthető két magyarországi antibiotikum, a dezertomicin és a flavofungin izolálása és szerkezetvizsgálata. A Bognár-iskola kiváló teljesítménye néhány glikopeptid típusú antibiotikum, az aktinoidin és a riztocetin szerkezetének felderítése is. Szénhidrátkémiai kutatásaik során megvalósították több, antibiotikumok szerkezeti részét képező mono- és oligoszacharid kémiai szintézisét is. A kutatócsoportban folyó antibiotikumkutatás fontos részét képezte új penicillinek és cefalosporinok szintézise is.

A flavonoidok terén folytatta a Budapesten elkezdett munkát, de új irányzatokat művelvén. Megvalósították a rutin izolálását japánakácból, tanulmányozták kalkon- és flavonszármazékok, tioflavonoidok, kalkonepoxidok és aziridinek reakcióit.

Az ópiumalkaloidok körében is igen intenzív kutatások folytak a tanszéken. (Ennek előzménye volt az az érdekes esemény, mely meghatározta Bognár professzor ezirányú ipari kapcsolatait. A háború előtt a svájci Hofmann-LaRoche gyógyszergyár beperelte a tiszavasvári Alkaloida gyárat, azt állítván, hogy a Kabay-féle szabadalomban leírtak szerint nem lehet morfint gyártani. A svájciak szakértőül Zemplén Gézát kérték fel, aki fiatal munkatársát, Bognár Rezsőt kérte meg, hogy reprodukálja az eljárást. Ő gondosan megismételvén az eljárást, kimutatta, hogy az igenis alkalmas morfingyártásra. Így, bár elveszítették a pert a megbízóik számára, de e munka során Bognár Rezső kiválóan megismerte az Alkaloida tevékenységét. Később Debrecenbe kerülvén felvette velük a munkakapcsolatot.) Az Alkaloida gyár részére a tanszéken kidolgozták a mák mellékalkaloidjainak (kodein, tebain, narcein, neopin, narkotolin) izolálási módszereit. Tanulmányozták a morfin-származékok szulfonátésztereinek reakcióit, s nagy hatású azidoszármazékokat is szintetizáltak, elsősorban Makleit Sándor irányításával. A tanszék és a kutatócsoport munkatársai az ő vezetésével több mint 400 tudományos közleményt publikáltak, és 30 szabadalmi eljárást dolgoztak ki.

Tagja volt a *Journal of Antibiotics*, az *Organic Preparations and Procedures International*, az *Acta Chimica Hungarica*, a *Magyar Kémiai Folyóirat*, valamint a *Recent Developments in the Chemistry of Natural Products* című könyvsorozat szerkesztőbizottságának.

A Magyar Tudományos Akadémia tagjaként (1953-tól rendes tag), főtitkáráként (1955–1956) aktív tudományszervező tevékenységet folytatott. Elnöke volt az MTA Szénhidrátkémiai, valamint a Flavonoidkémiai Munkabizottságának. 1976-tól haláláig elnöke volt a Debreceni Akadémiai Bizottságnak is, s az ő érdeme volt a bizottság székházának felépíttetése. Ezen épület mindmáig fontos központja a város tudományos, kulturális életének. A Bolgár Tudományos Akadémia 1952-ben, valamint a német Leopoldina Tudományos Akadémia 1970-ben a tagjai közé választotta. Többek között megkapta a cseh Purkyně Emlékérmét (1964), a bolgár Cirill és Metód Érdemrendet (1970), a *Pro Universitate* és a *Pro Urbe* díjat, díszdoktora volt a kijevei Sevcsenko Egyetem (1967) mellett a Kossuth Lajos Tudományegyetemnek (1988) is. 1956-ban és 1976-ban megkapta a Kabay János-émlékérmét, 1982-ben a Magyar Tudományos Akadémia Aranyérmével, 1985-ben Zemplén Géza-díjjal tüntették ki. Állami elismeréseket is kapott: 1952-ben és 1953-ban a Magyar Népköztársasági Érdemrendet, 1968-ban, illetve 1973-ban Munka Érdemrend arany fokozatát.

Bognár professzor úr kiváló modorú, közvetlen, de mégis tekintélyes gentleman volt. Vizsgáin kevés elégtelen, de ugyanakkor szintén kevés jeles eredmény született. Mindig nagyon fegyelmezett viselkedését egy évfolyamtársam szerves kémia vizsgáján láttam erősen méltatlankodó szemrehányássá alakulni: diáktársam ugyanis nem ismerte a méltán világhíres Zemplén-féle dezacetilezési módszert...

Bár az akkori politikai rezsim igen elismert személyisége volt, nem volt tagja az állampártnak. Munkatársai jelentős részét is úgy választotta meg, hogy a tanszék és a kutatócsoport taglétszámának töredéke volt párttag. Második, arany fokozatú Kossuth-díját önzetlenül szétosztotta munkatársai között. Bognár Rezső a szerves kémia mellett szabad idejében szívesen tarokkozott egyetemi professzor társaival. Hosszú levelező sakkpartikat játszott a budapesti farmakológus Issekutz Gyulával. Idegnyugtató, kellemes tevékenysége volt a horgászat is. Befolyása segítségével mindegyik, a horgászat után érdeklődő munkatársának engedélyt szerzett a városi pártelit jól halasított horgásztavára.

Bognár Rezső professor iskolateremtő egyéniség volt: tanítványai közül tizenketten szereztek MTA doktori tudományos fokozatot, egyikük (Lipták András) akadémikus lett, kilencen egyetemi tanárok. Tanítványainak immáron harmadik generációja dolgozik. A debreceni szerves kémiai kutatás általa kezdett bekerülni a nemzetközi tudományos életbe. 1990. február 4-én hunyt el. Emlékét megőrzendő, hálás tanítványai születésének századik évfordulóján emléktáblát avattak a kémiai épület Bognár Rezső termék falán, majd tudományos ülésen emlékeztek az iskolateremtő tanárra. Egy másik emléktáblája található a Debreceni Akadémiai Bizottság épületének falán, s városunkban egy utca is viseli nevét.